

maar hún actie had toch eigen accenten en was toch al lang vóór ± 1870 begonnen? Nieuwere onderzoekers (de socioloog L. H. Mulder²⁶ en de historicus P. R. D. Stokvis²⁷) menen dat dit inderdaad zo is.

Op het eerste gezicht lijkt het juist bovenstaande vraag met *neen* te beantwoorden. De terminologie rond het woord emancipatie brengt ons immers in de sfeer van vooruitgang, strijd etc., terwijl velen de Afscheiding eerder in de buurt brengen van begrippen als restauratie, eerder een “terug-naar . . .” (bijv. de leer der vaderen, de kerkorde van 1618-'19), een aanleunen ook tegen de conservatieve, contra-revolutionaire elementen in de Réveil-kring dan als een vooruitgrijpen op een nieuwe tijd. Wát men ook van de Afgescheidenen wil zeggen: niet dat zij “revolutie” beoogden, ook al zal niemand beweren dat er in 't geheel geen verband zou bestaan tussen de Afscheiding en sociale woelingen hier en daar . . . Ook onder de Afgescheidenen van het eerste uur waren er die zeer wel beseften dat men er met een simpel “terug naar . . .” niet kwam; een latere generatie - omstreeks 1870 - durft onomwonden het woord “repristinatie” op de lippen te nemen²⁸.

Bij nader toezien: kan juist niet een tegen-de-geest-van-de-eeuw rebellerende mentaliteit een inspiratiebron vormen voor een emancipatiebeweging? En kan hier ook niet gelden de door J. M. Romein geformuleerde “wet van de remmende voorsprong”?

Een tijdgenoot-tegenstander kon t.a.v. de Afgescheidenen in een discussie betogen dat de separatisten honderd jaar achter liepen maar tenminste niet zo bewusteloos waren als de meesten van hun standgenoten! Zulke uitspraken zijn te vinden in het toonaangevende tijdschrift *Godgeleerde Bijdragen*.

Dit beeld wordt bevestigd als wij kennismaken van de vele geschriftjes uit de kringen der Afgescheidenen; onder de oppervlakte van veel religieuze taal kon veel maatschappelijke wrok schuilgaan.

26. L. H. Mulder, *Revolte der fijnen. De Afscheiding van 1834 als sociaal conflict en sociale beweging*, Meppel 1973, 356, waar dit voorzichtig geponeerd wordt.

27. P. R. D. Stokvis, *De Nederlandse trek naar Amerika 1846 - 1847*, Leiden 1977, 43.

28. H. Roland Holst-van der Schalk, *Kapitaal en arbeid in Nederland*. Zie register onder *Afscheiding*.

H. A. Hofman, *Ledeboerianen en Kruisgezinden*. Een kerkhistorische studie over het ontstaan van de Gereformeerde Gemeenten (1834 - 1927). Utrecht 1977.

J. Wesseling, *De Afscheiding van 1834 in Groningerland*, Groningen 1975, dl. 3, slotparagraaf.